

İMPARATORLUK FİKRİNİN GELİŞİMİ

Dr. R. Barış Ünlü
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Bu çalışma, İmparatorluk kavramının tarihsel süreçte geçirdiği evrimi ele almaktadır. Kavram, bugüne değin akademik literatürde uluslararası ilişkiler disiplini içinde devletlerarası mücadelenin bir öznesi biçiminde; tarihsel sosyoloji disiplini içinde ise siyasal, toplumsal yapıları incelemede analitik bir araç olarak ele alınmıştır. Bu makalede yapılmak istenense söz konusu eğilimin üçüncü temel ayağını, yani kavramsal boyutunu çözümlmek ve böylece İmparatorluk kavramının tarihsel süreçte nasıl ve neden dönüştüğünü tarihsel sosyolojik bir perspektiften incelemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, feodalizm, Roma İmparatorluğu, kapitalizm, emperyalizm.

Evolution of the Idea of Empire

Abstract

Present study elaborates on the evolution of the concept Empire in the historical process. The concept has hitherto been handled as an agent of inter-state struggle by the international relations discipline and as an analytical tool to examine political and social structures by the historical sociology discipline. The present article seeks to work out the third pillar of the said field, that is to say its conceptual framework, and thus to examine, from the perspective of historical sociology, how and why the concept Empire has evolved in the historical process.

Keywords: Empire, feudalism, Roman Empire, capitalism, imperialism.

İmparatorluk Fikrinin Gelişimi

Giriş: İmparatorluklar, İdeologlar ve Sosyal Bilimciler

İmparatorluk meselesi son yıllarda akademik ve politik çevrelerde tekrar gündemin başköşesine oturdu. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin başlattığı işgaller, ilgiyi hem Amerikan imparatorluğuna, hem de tarihte farklı mekân ve zamanlarda ortaya çıkmış farklı imparatorluklara çekti. Aslında bu ilgi, imparatorluklar üzerine binlerce yıldır süren tartışmaların son halkasıdır. İmparatorluk, neredeyse döngüsel diyebileceğim bir şekilde, tekrar tekrar gündeme gelmektedir. Bunun başlıca nedeni, emperyal ihtiraslara sahip dünya güçlerinin tarih sahnesinden eksik olmamasıdır; biri yükselirken diğeri düşer, sonra bambaşka bir güç yükselir ve sonunda o da düşer. İşte bütün bu iniş çıkışlar, imparatorluk tartışmasını da dönem dönem alevlendirir. Alexander Motyl'nin özetlediği gibi, “tarihsel bir gerçeklik, kavramsal bir kategori ve analitik bir araç olarak imparatorluk” fazlasıyla önemlidir ve ortadan kaybolmayı ısrarla reddetmektedir (Motyl, 2001: 3).

Tarihsel gerçeklik olarak imparatorluk, kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açılardan çeşitlilik arzeden farklı halkları bünyesinde toplayan bir büyük politik ve teritoryal gövde olarak tanımlanabilir (Howe, 2002: 15, 30). Bu çok-kültürlü birim, egemen bir merkezle tabi periferiler arasında gerçekleşen etkileşimler bütünüdür (Doyle, 1986: 12). Bu hiyerarşik yapı çoğu kez fetihle kurulur ve fetihden sonra kendini merkezin periferi üzerindeki askeri-politik, ekonomik ve sözde kültürel üstünlüğüyle devam ettirir.¹ Devasa

---

¹ Tabii buradan, merkezle periferi arasındaki ilişkilerin tek taraflı, yukarıdan aşağı gerçekleştiği sonucuna varılmamalıdır. İmparatorluk çalışmalarında, gene son yıllarda, periferiye daha fazla önem vermek, merkezle periferi arasındaki pazarlıkların

ve merkezi-bürokratik devletler olan imparatorluklar,² dünya tarihinin en önemli, en güçlü ve en uzun ömürlü politik aktörleridir; yükselişleri ve çöküşleri, insanların ve halkların birbirleriyle olan sonsuz ve kesintisiz ilişkilerini belirler, derinden etkiler.

İmparatorluklar hakkında tarihçilerin ilgisini çeken popüler konular arasında, emperyal genişlemenin arkasında yatan gerçek motivasyon (*arcana imperii*); erken devletin kuruluşu ve bunun imparatorluğa dönüşümü; merkez ve merkezkaç kuvvetler arasındaki çelişkiler; imparatorlukların yükselişi ve çöküşü; boyun eğdirilmiş halklar üzerindeki farklı yönetim ve kontrol biçimleri (emperyal teknikler); iletişim, taşıma ve bürokrasi gibi bütünleştirici ve iletken ağlar; imparatorluk coğrafyasındaki egemen üretim tarzı ve imparatorluğun kaderini etkileyen dış faktörler (ör: “barbar” istilaları, ekolojik krizler) sayılabilir.

Analitik bir araç olarak imparatorluk, özellikle 19. yüzyıl sonlarından itibaren, sosyal bilimciler ve entelektüeller tarafından tarihteki değişimleri, süreklilikleri, benzerlikleri ve farklılıkları anlamak ve açıklamak için bir analiz ve mukayese birimi olarak kullanılmaktadır. Bu yapılırken, bir Avrupa terimi olan *imperium* retrospektif bir şekilde Batılı olmayan toplum ve devletlere de uyarlanmıştır. Bugün kimse Çin’in, Rusya’nın veya İnkâ’nın *imperium* olduğunu sorgulamıyor. Analitik aracı asıl geliştirenler ise 20. yüzyılın tarihsel sosyologlarıdır.³ Analitik bir araç olarak imparatorluktan kastettiğim, reel-impatorlukları anlamak ve açıklamak için, üretim tarzı veya uygarlık gibi bazı kavramlara tercih edilen, tutarlı ve faydalı teorik bir araçtır.

Uluslararası ilişkiler tarihçisine cazip gelen ise, belli bir güç dengesine dayalı devletlerarası sistemle evrensel imparatorluklar arasındaki döngüsel salınımdır: “Dünya-çapında emperyalizm, birbirleriyle toprak ve güç için mücadele eden rakip bağımsız devletler sisteminin alternatifini olarak, siyasi örgütlenmenin yaygın biçimi haline geldi” (Schuman, 1941: 13). Hikâye Mezopotamya’da bağımsız kent-devletlerinin ortaya çıkışıyla başladı. Bunlar zamanla birbirleriyle savaşmış, mücadele eder hale geldi. Sonunda biri diğerlerini bastırarak askeri gücü ve ideolojik motivasyonu kendinde buldu ve devletler

---

imparatorluğun temelini oluşturduğunu iddia etmek ciddi ve güçlü bir eğilim haline geldi. Bu yaklaşımın Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlanması için bkz. (Barkey, 2008).

2 Devasa ve bürokratik olma özelliklerinin görece olduğu ve tarih içinde değiştiği unutulmamalıdır. Örnek vermek gerekirse, eski Mısır imparatorlukları o günün şartlarında devasaydılar ve hayli merkezileşmişler. Ancak bugünün kıstaslarıyla, Mısır ne devasadır, ne de yeterince merkezi.

3 En önemlileri Max Weber, S.N. Eisenstadt ve Immanuel Wallerstein’dir.

sistemine son verip yerine “evrensel devlet”i koydu: Akad İmparatorluğu. Ancak bir süre sonra imparatorluk çöktü (gücü ve etkinliği çeşitliliği bir arada tutmaya yetmeyen kurumsal yapı, merkezkaç güçlerin artan gücü veya bir dış faktör nedeniyle) ve yerine gene bağımsız devletlerden oluşan çoklu yapıya bıraktı. Ta ki yeni bir imparatorluk doğana kadar... Bu döngüsel tarihin kendini genişleyen bir coğrafyada tekrar ettiği ise unutulmamalıdır. Örnek vermek gerekirse, Akad’ın kapsadığı alanla İskender’in imparatorluğunun kapsadığı alan arasında büyük fark vardır.

Bu döngüsel tarih sadece Yakın Doğu’da değil, başka “uygar” bölgelerde de geçerlidir. Bunun açıklaması, devletlerin koşullar oluştuğunda diğer devletleri yutarak genişlemek istemesidir. Devletleri elinde tutanların amacı güçtür;⁴ mantıksa, gücün sıfır toplamı bir oyun olduğunu söyler onlara. Dolayısıyla diğer güç odaklarının bağımsız kalmaması gerekir; onları çevrelemek, yutmak gerekir. Ve bu oyunda, dünya-hâkimi olarak imparatorluk nihai hedeftir. Bu bazılarını, insanların emperyal hayvanlar oldukları düşüncesine kadar götürmüştür (Larsen, 1979: 98).

Tarih bir bütün olarak ele alındığında, yakın zamanlara kadar emperyal genişleme gücünün doğal hakkı olarak tanınırdı. Aslında bu, her türden hâkimiyet için de söylenebilir: Özgürün köle üzerindeki, erkeğin kadın üzerindeki, bazı cemaatlerin diğerleri üzerindeki hâkimiyeti gibi... (Finley, 1978: 5). Ancak imparatorluk hâkimiyetinin “doğallığı” şüphesiz ki çıplak bilek gücünden daha yüce değerlerle açıklanır. Bu anlamda, imparatorluklar evrensel bir dini yaymak, barbarlığa uygarlık getirmek veya kölelere özgürlük götürmek gibi evrenselci iddialarla çıkar karşımıza. Yayıldıkları yerlere “paye verirler, anlam katarlar.” Dolayısıyla, imparatorlukla uygarlık sınırdadır, özdeştir.

İmparatorlukla uygarlık arasındaki ilişki sadece propaganda düzeyinde var olmaz. Gerçek hayatta da bir karşılığı, bir gerçekliği vardır; başka bir deyişle, bütünüyle ideolojik değildir. Eğer uygarlık, çok geniş bir şekilde, yazılı kültür ve kentleşme olarak tanımlanırsa, imparatorlukla arasında yüksek bir korelasyon olduğu görülür: “Uygarlıklar ve imparatorluklar ikiz olmayabilirler, ama yakın akraba oldukları kesindir. Tarihte uygarlık imparatorluktan önce ortaya çıkmış gibidir, ama imparatorluk da uygarlığı daha geniş topraklara yayma etkisinde bulundu ... süreç içerisinde biri diğerinin büyümesine katkıda

---

4 İbn Haldun bu konuda şöyle der: “Mülk hususunda istibdat sevgisi (ve tek başına hâkimiyeti elde tutma tutkusu) insanların ruhlarında tabii bir şekilde doğuştan mevcuttur. Bilhassa bir kimse böyle bir duruma aday olur da bunu temin edecek olan amiller, ilkeler ve imkânlar da hâsıl olursa, istibdada daha fazla meyleder.” (İbn Haldun, 2005: 555).

bulunarak birbirlerini beslediler.” (Eckhardt, 1995: 86). Bu anlamda imparatorluk, Arnold Toynbee (1957: 1-74) ve Carroll Quigley (1979) gibi uygarlıkçılar için önemli bir çalışma alanıdır. Toynbee ve Quigley imparatorlukların uygarlıkların altın çağı gibi gözüktüklerini ama gerçeğin bunun tam tersi olduğunu iddia ederler.

Geçmişte imparatorluğun varlığı birçok kişiye göre düzen, hukuk ve barış anlamına geliyordu; yokluğu ise kaos, düzensizlik, bölünme ve devletlerarası savaş demektir. Bağımsız farklı güçler olmazsa, savaşacak kimse de olmazdı. Tek sorun, imparatorluk kuracak bir gücün ve yeteneğin olup olmadığıydı. Ancak bu anlayış, modern dünyayla birlikte, ilk önce Avrupa’da olmak üzere bütün dünyada çöktü. Avrupa’da kapitalizmin doğuşu ve yeni yeni ortaya çıkan ulus-devletler arası güç dengesi, imparatorluk idealinin saygınlığını yitirmesine yol açtı. Modern güçler dengesi, pre-modern güçler dengesinden nitelik olarak iki noktada farklıydı ve bu fark sayesinde emperyal ihtiraslara karşı koyabildi: 1) Bir kent-devletine kıyasla, modern devletler bir imparatorluk hayaline karşı koyacak kadar teritoryal olarak büyüklere ve içeriden yeterince kaynak toplayabiliyorlardı; ve eğer birden fazlası imparatorluk tehdidi karşısında birleşebilirlerse, savunma güçleri daha da büyüyordu (II. Dünya Savaşı’nda olan biraz da budur). 2) Yeni doğan ve hızla güçlenen burjuvazinin çıkarları devletlerin çok sayıda olmasından yanaydı, tek bir tane olmasından değil.

Ancak gene de savaşlar devam etti ve imparatorluğa karşı olan muhalefet onun yerine bir çözüm koyamadı. “İmparatorluk olmasın, ama onun yokluğunda uzun ömürlü bir barış nasıl sağlanır?” sorusu Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Hugo Grotius, Emeric Crucé, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant gibi düşünürleri çok meşgul etmiştir (Hemleben, 1945). Örneğin Kant’ın çözüm önerisi, egemen, kendi kendini yöneten devletlerden oluşan bir federal dünya devletiydi. Buradaki önemli nokta, “üye devletler”in gerçek bir cumhuriyet olmalarıydı, çünkü ancak bu şekilde militarist/yayılmacı ideoloji ve gruplar engellenebilirdi (Kant, 39: 12-23).

Bu çabalar da sonuç vermedi ve savaşlar, daha da önemlisi dünya imparatorluğu kurma çabaları devam etti. Akla ilk gelen ve çağdaşları tarafından da öyle algılanan örnekler V. Charles, XIV. Louis, Napolyon Bonapart ve Hitler’in girişimleridir. Bu nedenle tartışmalar, çözüm bulma çabaları da devam etti. Özellikle II. Dünya Savaşı tartışmaları yeniden alevlendirdi. ABD’nin önderliğinde kurulacak yeni dünya düzeninin, Birleşmiş Milletler aracılığıyla soruna çözüm getireceği umut ediliyordu (Sen, 1949). Ancak zaman geçtikçe ABD’nin emperyalist politikaları bu umutları da söndürdü (Schurmann, 1974). Özellikle Vietnam Savaşı’ndan başlayarak, emperyal ideologlar ABD’nin iyiliksever, fedakâr, refah/demokrasi servis eden

bir imparatorluk olduğunu, olması gerektiğini söylemeye başladılar (Steel, 1967). 11 Eylül saldırıları ve 2. Irak işgaliyle birlikte bu söylem gene güçlendi. Örneğin Robert Kagan, Avrupa Birliği'nin Kantçı bir modeli temsil ettiğini ama bunun dünyanın gerçeklerine uymadığını, çünkü Hobbesçu bir dünyanın bulunduğunu ve ABD'nin görevinin de bu kurtlar sofrasına düzen getirmek olduğunu yazdı (Zikreden, Mann, 2003: 10-11). Ünlü tarihçi Niall Ferguson da dünyanın bir imparatorluğa ihtiyacı olduğunu, ABD'nin de bu yükü (*imperial burden*, yani bir anlamda gene *white man's burden*) utanmadan, sıkılmadan sırtlaması gerektiğini savundu (Ferguson, 2004: x, xix, xxvi, 303-317).

Elbette ki, dün olduğu gibi bugün de bu imparatorluk propagandistlerine muhalefet ediliyor. Ancak imparatorluk banileri genelde bu sesleri fazla dinlemezler. İmparatorluk kurmak, devletler dünyasında bir güç meselesidir. Eğer yeteri kadar askeri/ekonomik gücünüz ve yeterli sayıda insanı ikna edecek bir mitler setiniz varsa, imparatorluk kurma bir zaman meselesi haline gelir. Isaac Asimov'un 25 milyon gezegenden oluşan Galaktik İmparatorluğu, gücün cisimleşmiş spesifik bir hali olan imparatorluğun sınır tanımadığını ve tanımayacağını hatırlatır. Özetlersek, imparatorluklar dünyayı ve mümkünse üzerindeki her şeyi isterler.

İmparatorluk Kavramının Değişimi: Roma'dan 20. Yüzyıla

Tarihsel gerçeklik olarak imparatorluklar üzerine sayısız tarihçi çalışmıştır, çalışmaktadır. Uluslararası ilişkilerciler daha ziyade devletler arası mücadeleye odaklanırlar. Özellikle Marksist iktisatçılar imparatorlukların/ emperyalizmlerin arkasında yatan iktisadi faktörleri, iktisadi zorunlulukları, iktisadi çıkarları incelerler. Tarihsel sosyologlar ise imparatorluğu bir analitik araç olarak alırlar ve bununla siyasi, toplumsal ve ekonomik yapıları incelemeye, analiz etmeye çalışırlar. Benim bu makalede yapmak istediğim ise, bu çok önemli konunun 3. temel ayağını, yani kavramsal boyutunu incelemek, imparatorluk kavramının tarih sürecinde nasıl ve neden öyle değiştiğini tarihsel sosyolojik bir perspektifle anlamaya, göstermeye çalışmak. Kavramsal değişimden kasıt, imparatorluk denince akla gelen ilk fikirlerin tarih boyunca geçirdiği değişimdir.

İmparatorluk kavramı, siyasi düşünceler tarihçilerinin çalışmalarına yeterince konu olmuştur. Literatürde eksik olan, kavramsal değişimi dünya-tarihsel bağlamına oturtarak incelemek ve analiz etmektir. Başka bir deyişle, tarihçiler imparatorluk kavramının *ne yönde ve nasıl* değiştiğini göstermişlerdir ama değişimin *neden* o yönde olduğuyula, zamanın düşünürlerinin imparatorluğu neden öyle kavramsallaştırdığıyla fazla ilgilenmemişler, değişimi geniş sosyo-

politik çerçeve içinde değerlendirmemişlerdir. Dolayısıyla literatür büyük ölçüde tanımlayıcı (*descriptive*) kalmıştır. Bu makalenin amacı, dikkati *nasıl*' dan *neden* 'e çekmektir.

Imperium terimi Latince kökenli olduğu için, modern zamanlara kadar büyük ölçüde Avrupalı politik güçler için kullanılmıştır. Dolayısıyla *imperium*' un gelişimini takip etme amacı yazıyı Avrupa tarihiyle sınırlayacaktır. Makalenin zaman kapsamı ise, imparatorluk kavramının bütün tarihini ele alacak, bir başka deyişle M.Ö. 1. yüzyıldan günümüze kadarki değişim incelenmeye çalışılacaktır. Bu geniş zaman kapsamı, değişim hakkında çok genel sözler sarfedilmesini zorunlu kılmaktadır. Tarihsel ayrıntılar yerine, genel örüntüler, büyük ölçekli değişimler ele alınacaktır.

Maurice Duverger'nin vurguladığı gibi, imparatorluk kavramı hiçbir zaman tarafsız olmamıştır (Duverger, 1980: 5). Belli bir imparatorluğun çağdaşlarının bir kısmı kavrama olumlu anlamlar/değerler atfederken, bir kısmı da olumsuz anlamlar/değerler atfetmiştir. Bu, geçmişte böyle olduğu gibi, bugün de böyledir. Ancak imparatorluğa farklı bakışlar sadece doğrudan gözlemediğimiz, bilgisine gündelik hayatta da ulaştığımız imparatorluklarla sınırlı değildir. Benzer bir bölünme, geçmişte kalan imparatorluklara ilişkin de ortaya çıkar. Bu iki şekilde yapılır: 1) Geçmiş imparatorluk ve kullandığı dil bugünün imparatorluğunu meşrulaştırmak ve kötölemek için kullanılır. 2) Şimdinin, bugünün farklı ideolojileri ve perspektifleri geçmişe yansıtılır ve geçmişteki herhangi bir imparatorluk bu bağlamda retrospektif bir şekilde yeniden-kavramsallaştırılır.

Dolayısıyla bu makale, imparatorluk kavramının değişimiyle iki temelde ilgilenecektir. Bir yandan, doğrudan kavramın değişimine odaklanılacak; daha somut olmak gerekirse, insanların farklı yüzyıllarda ve farklı yerlerde imparatorluk denince ilk olarak neyi düşündükleri üzerinde durulacaktır. Öte yandan, o spesifik zaman ve mekânlarda insanların geçmiş imparatorlukları nasıl (yeniden) kavramsallaştırdıkları analiz edilecektir. Bu ikinci mesele üzerinde çalışırken, Roma İmparatorluğu sabit bir nokta olarak kullanılacaktır. Roma bu açıdan çok faydalı olacaktır çünkü hem imparatorluk kavramının beşiği olmuştur, hem de Batılı okur-yazarların zihin dünyasında çağlar boyunca, bugüne kadar canlı bir şekilde yaşamıştır. İmparatorluğuyla, emperyal diliyle, uygarlığıyla ve bu uygarlığı yayma ihtirasıyla, Roma Batılı elitlerin halen kullandığı bir "tahakküm söylemi" ve takip edilebilecek bir model temin etmiştir (Hingley, 2005: 8). Dolayısıyla, ilerleyen zamanla birlikte Roma İmparatorluğu'nun değişen yeniden-kavramsallaştırmalarına bakmak çok öğretici ve açıklayıcı olabilir. İmparatorluk kavramının değişimine bu iki temelde eş zamanlı olarak bakmak, ikisi arasında ciddi bir paralellik olduğunu da gösterir. Söz gelişi, 18. yüzyılda yazan bir iktisatçının o günkü

imparatorluğa nasıl baktığıyla, geri dönüp Roma'yı nasıl kavramsallaştırdığı arasında ciddi benzerlikler vardır.

Bu makalenin en temel argümanlarından biri, imparatorluk kavramının kapitalizmin doğuşundan önce sadece politik içeriğe sahip olmasıdır. Ancak 17. yüzyılla birlikte ekonomik anlamlar ve düşünceler çağrıştırmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni, ekonominin kendisini toplumsaldan ve politik olandan bağımsızlaştıramamasıdır. Burada ekonomiden kastedilen kişinin ve grupların geçimlerini sağlaması veya Braudelci anlamda, gündelik maddi hayatın yeniden üretimi değildir. Bu dar anlamda ekonomi bütün insanlık tarihinde vardır ve hatta egemendir. Ancak bireysel kazanç ve kâr için kâr etme anlamında ekonomi modern dünyaya özgü bir karakteristiktir. Karl Polanyi'nin çokça vurguladığı gibi, bireysel kazanç pazar toplumunun ortaya çıkışından önce meşru olarak görülmezdi, saygınlığı azdı. Kişinin asıl problemi toplumsal statüsünü korumak ve güçlendirmektir; maddi kazanç ancak buna hizmet ettiği ölçüde anlamlı ve değerliydi (Polanyi, 2001: 31, 48). Max Weber de, pre-kapitalist toplumlarda kâr peşinde koşmanın amacının onu tekrar yatırıma çevirmek değil, tüketmek ve hayatta kalmak olduğunu iddia eder (Weber, 2002: 16, 22, 25).

Pre-kapitalist toplumlarda üretim miktarına, kaygısı elitlerin yaşam standardını ve sistemi devam ettirmek olan politik merkez karar verir; kapitalizmde ise buna karar veren, tek kaygısı sınırsız sermaye birikimi olan özel girişimcidir (Wallerstein, 1984: 53). Samir Amin de benzer bir şekilde, pre-kapitalist toplumlarda *gücün zenginliğin kaynağı* olduğunu, kapitalizmde ise *zenginliğin gücün kaynağı* olduğu ayrımını ortaya koyar. Birinci tür toplumda sömürü siyasi/askeri güçle sürdürüldüğünden, egemen ideoloji de politiktir; ikinci tür toplumda ise, sömürü büyük ölçüde iktisadi bir olgu olduğundan, egemen ideoloji de ekonomistiktir (Amin, 1993: 248-249). Bir başka deyişle, kapitalist olmayan toplumlarda devlet ve devlet iktidarını elinde tutanlar, devletin dışında kümelenmiş toplumsal sınıflardan neredeyse mutlak biçimde özerktirler; oysa kapitalizmde, bilindiği gibi, devletin görelisi olarak özerk olup olmadığı bile bitmek bilmeyen tartışmalara konu olmuştur.

Tabii bu noktada Maurice Godelier'nin Marksist altyapı/üstyapı kavramlarının doğru kullanımına dair önemli uyarısını unutmamak gerek: “altyapıyla üstyapı arasındaki ayrım kurumlar arası değil, fonksiyonlar arası bir ayrımdır.” Somutlaştırmak gerekirse, ideolojiler, politik ilişkiler veya kandaşlık, üretim güçlerini ve artı-ürünü kimin kullanacağını belirleyerek, altyapı olarak fonksiyon gösterebilirler. Bunu modern düşünce anlamakta güçlük çeker çünkü kapitalist toplumda politik alan ile ekonomik alan çok daha net bir şekilde ayrılmıştır ve farklı kurumlar altında iş görürler. Aynı kurumlar ayrılığını pre-modern dünyada aramak anakronizmdir (Godelier, 1977: 14-18).

Özetle, pre-kapitalist toplumlarda siyaset ve dini-siyasi ideoloji hem altyapı, hem de üstyapı olarak çalışır.

Kapitalizmden önce de şüphesiz ki pazarlar vardı, ama pazar ekonomisi yoktu. Ve “pazar ekonomisi ancak pazar toplumunda varolabilir.” (Polanyi, 2001: 48-74). Ekonomi toplumsal ilişkiler içinde gömülüydü (*embedded*); siyasete ve dine tabiydi. Bankacılar, tüccarlar, simsarlar ve kâr için kâr peşinde koşan insanlar vardı ancak bunlar, özellikle imparatorluk gibi güçlü ve merkezi siyasi yapılar içinde, güçlü ve bağımsız bir toplumsal sınıf olarak doğmak için gerekli serbestliği bulamıyordu. Politik elitlere iki anlamda tabiydiler: 1) Yönetenlere hizmet sunmak zorundaydılar. 2) Peşlerinde koştukları zenginlik, büyük ölçüde politik alandan kaynaklanan fırsatlardan oluşuyordu; elitlerin lüks ihtiyaçlarının ticaretini yapmak, savaş dönemindeki lojistik ihtiyaçları karşılamak gibi... (buna Weber politik kapitalizm der. Bkz. Love, 1986). Devletliler egemen sınıflar ve kendi dışlarındaki bir güçlü toplumsal sınıfın olası doğuşunu engellemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ayrıca çağın ruhu da sermaye birikimine müsaade etmiyordu; siyasetin, şanın şöhretin, savaşın ve iktidarın ruhu, sermaye birikimine yukarıdan bakıyordu (Wesson, 67: 94, 102).

Weber, Polanyi, Wallerstein ve Amin’in pre-kapitalist ve kapitalist toplum arasında yaptığı ayrımlar, Giovanni Arrighi’nin kapitalizm ve teritoryalizm arasında çizdiği farka yakındır: “Teritoryalist yöneticiler, iktidarı, egemenlik alanlarının boyutları ve üzerinde yaşayan nüfusun çokluğu ile tanımlamakta ve zenginliği, yani sermayeyi, toprak genişlemesinin bir aracı veya bir yan getirisi şeklinde anlamaktadırlar. Buna karşın kapitalist yöneticiler, iktidarı, kıt kaynaklar üzerindeki hakimiyetlerinin genişliği ile tanımlamakta ve toprak kazanımlarını, sermaye birikiminin bir aracı veya bir yan ürünü olarak görmektedirler.” (Arrighi, 2000: 62). Elbette ki modern dünyada da iktidarın teritoryalist mantığı zaman zaman ortaya çıkmıştır, ama teritoryalizm büyük ölçüde pre-kapitalist toplumlara özgü bir mantıktır; iktidarın kapitalist mantığı ise bütünüyle modern dünyaya özgü bir olgudur.⁵

Bütün bu sosyal bilimciler, aralarındaki bir sürü farka rağmen, bir temel noktada anlaşır gibidirler: Kapitalizmin doğuşundan önce, siyaset ve siyasi ideolojiler ekonomiye egemendirler. Bu isimlerin hiçbiri pre-kapitalist toplumlarda özel girişimcilerin varlığını inkar etmez; ama aynı zamanda da onları ikincil bir kategori olarak görürler. Bu girişimciler ancak 17. yüzyılla birlikte güçlü ve bağımsız bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkabilmişlerdir; bunun açık kanıtı da, kapitalist sınıfla aynı yüzyılda simültane olarak ortaya

⁵ Bu son cümledeki yorum Arrighi’nin değildir.

çıkan kapitalist ideoloji, kapitalist ideologlar ve devlet/kapitalist ittifakıdır. Yüzyıllardır büyüyerek devam eden ticarileşme belli bir tarihsel anda, Amerikalıların keşfi gibi itkilerle de, kapitalizme dönüşmüştür; başka bir deyişle, niceliksel büyüme niteliksel dönüşüme evrilmiştir.

Bu tarihsel dönüşüm anında, imparatorluk kavramında da radikal bir kopuş gözlemlenebilir. Binlerce yıldır politik konatasyonlara sahip bir genel fikir, çok kısa bir sürede ve çok açık bir şekilde ekonomik bir içerik kazanmaya başlamıştır. Kapitalizmin ne zaman doğduğuna ilişkin hararetli bir tartışmanın varlığı bilinir; bu halen ilgi çekici bir konudur. İşte imparatorluk kavramının geçirdiği değişimleri izlemek, bu konuda da bir ipucu verebilir düşüncesindeyim. Kapitalizmden önce imparatorluk kavramındaki değişimler değişen siyasi bağlama göre belirleniyordu ve her zaman için siyasi içerikliydi; gücün, iktidar için çarpışan siyasi gruplar arasındaki dağılımına göre değişiyordu. Toplumda siyasi elitler hükmettiğine göre, imparatorluk da onların dünya görüşlerine, çıkarlarına, kaygılarına ve motivasyonlarına göre kavramsallaştırılıyordu. Kapitalizmle birlikte ise, imparatorluk ekonomik bir birim olarak düşünölmeye başlandı; en azından, dönemin düşünürleri bunun artık böyle olması gerektiğini, imparatorluğun ekonomik kazançlar peşinde koşmak zorunda olduğunu yazmaya başladılar. 17. yüzyılda açık bir şekilde gözükten bu kopuş, 20. yüzyılla birlikte iyice çarpıcı hale geldi. Emperyal'den türetilen emperyalizm kavramı neredeyse bütünüyle ekonomik bir içerik kazandı, kapitalizmle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandı.

Bu değişimle el ele giden bir başka değişim de, geçmiş imparatorlukların kapitalist bir optikle yeniden kavramsallaştırılmasıdır. Örneğin, bazı antik imparatorluklara kapitalist/modern, bazılarına ise anti-kapitalist/anti-modern denmeye başlandı. Polanyi'nin terminolojisiyle (Polanyi, 1977: 16), bu ekonomistik bir yanılı ve solipsizmdir (kişinin kendi dünyasının ekonomistik anlayışını ve zihin dünyasını bütün tarih ve insanlığa taşıması, onu evrenselleştirmesi, zaman aşırı hale getirmesi).

Özetle bu makalede, imparatorluk kavramının geçirdiği değişimi tarihselleştirmeye ve aynı zamanda da, yeniden kavramsallaştırmaların anakronizmini göstermeye, eleştirmeye çalışacağım. Bu uzun ve soyut girişten sonra, şimdi Roma'dan başlayarak, örnekler üzerinden ilerleyebiliriz.

- Roma'da İmparatorluk Kavramı

Roma'da Cumhuriyet döneminde *imperium*, *magistra*'lar tarafından halk adına kullanılan yönetme yetkisi/hakkı anlamına gelirdi. İmparatorluk ikiye ayrılırdı: İçeride, yani Roma'da kullanılan *imperium domi* ve dışarıda, yani Roma'nın dışında kullanılan *imperium militiae*. Terimin yaygın kullanışı ise,

Romalıların başka halklar üzerinde uyguladığı iktidar anlamındaki *imperium populi Romani*'ydi (Lintott, 1981: 53). Ancak Akdeniz'in fethi M.Ö. 30 civarlarında tamamlandığında devletlerarası sistemin sonu getirildi ve *imperium Romanum* birleşik, devasa bir teritoryal gövde olarak doğdu. Bu aynı zamanda prenslerin elinde iktidarın toplanmasına ve *magistra*'ların elindeki gücün kökten bir şekilde azalmasına tekabül eder (Richardson, 1991: 9).

İmparatorluk kavramı teritoryal ve idari bütün anlamına doğru değişime uğrarken, reel-ımparatorluk da cumhuriyetin yerine geçiyordu (Koebner, 1961: 5, 11, 16). Teoride, imparatorluk dünyanın ta kendisiydi (*orbis terrarum*); zamanda ve mekânda sonu yoktu, sonsuzdu (*imperium sine fine dedi*). İmparatorluk kavramının arkasında yatan temel fikir, Roma'nın iradesinin bütün diğer halklarca kabul edilmesiydi (Lintott, 1981: 54). Sınırlar dışındaki bağımsız bir gücün varlığı bile tehdit olarak algılanıyordu; gerçek güvenlik, dış politika gerektirecek bir düşmanın kalmamasıyla sağlanabilirdi. Roma tek devlet olmak istiyordu, devletlerden biri değil (Veyne, 1980: 122). Verili bir anda birçok krallık olabilir, ama imparatorluk tektir. Bu bağlamda Roma, “özgürlük dağıtıcısı” olarak, “özgürlük savaşçıları”na hiçbir şekilde müsamaha göstermiyordu. Dolayısıyla ideal olan “dışarıda”ki bütün komşu güçlere boyun eğdirmektir. Ancak elbette ki pratikte bu mümkün değildi. Roma, artık genişleyemediği noktada, kendi dünya düzenini, kendi-içinde-bir-dünyayı yaratmaya çalışmaya başladı. Roma'nın sahip olduğu dünya, Romalıların ilgilendiği karalardan ve denizlerden oluşuyordu (*kath'hemas*) (Brunt, 1990: 298); fethedemediği “dış dünya”yı, ciddiye alınmayacak, önemsiz, değersiz, anlamsız bir barbarlık diyarı olarak sunuyordu. Arnold Toynbee'nin dediği gibi, “coğrafi olarak değil, psikolojik olarak evrenseldirler. Part Kralı hiç şüphesiz ki vardı, ama hiçbir önemi yoktu.” (Toynbee, 1957: 7). Politik olarak organize olmuş uygar insanlığı temsil eden Roma İmparatorluğu, dünyanın merkeziydi (Woolf, 2001: 319). Ve Roma şehri bu dünyanın başıydı, özeti, mikro kozmosuydu (Edwards/Woolf, 2003: 4-5).

Roma İmparatorluğu farklı halklardan ve etnik gruplardan gelen elitlerini bir arada tutmak için ideolojik çimentolara ihtiyaç duyuyordu. Bunların en önemlileri, yüksek kültür, imparatorun tanrısallaştırılması ve imparatorluğunun ebediliğiydi. Ancak bu noktada şu da vurgulanmalıdır ki, *imperium* terimi her ne kadar Latince de olsa, terimin arkasında yatan bütün temel fikirler (evrensellik, tanrısallık, sonsuzluk), Büyük İskender aracılığıyla, Asurlular ve Ahemeniş İranlılarından alınmıştır (Barker, 1951).

İmparatorluk kavramsallaştırılmasının emperyal motivasyonlarla ilişkisi büyüktür, çünkü emperyal genişlemenin öncülerinin çıkarlarını ve planlarını yansıtır. Literatürdeki temel soru şudur: Teritoryal genişlemenin motor gücü neydi? Roma tarih yazımı bu konuda politik motivasyonları ve ekonomik

motivasyonları vurgulayanlar olarak ikiye bölünmüştür. Elbette ki bu iki yaklaşımın ortasında duranlar da vardır ama bunlar azınlıktır; ben de burada bu iki kutup üzerinde duracağım. Ve ikincisinin ekonomistik solipsizm ve yanılığdan, dolayısıyla anakronizmden muzdarip olduğunu iddia edeceğim.

Roma tarihçisi E. Badian'ın belirttiği gibi, her toplumda, egemen toplumsal grupların dünya görüşü ve yaşam tarzıyla onların önderlik ettiği dış politika arasında yakın bir bağ vardır. Bu bağlamda, Roma'nın aristokratik değerleri dış ilişkilere doğrudan yansımıştır. Soylu olmak ve erdemli olmak (*genus* ve *virtus*) egemen değer sisteminin hayran olunan iki temel direği idi. Bunlardan birincisi ikincisinin garantisiyken, birinciye doğuştan sahip olmayanların ikinciye, yani erdeme ulaşmak için iki yolu vardı: Devlet idaresinde yükselmek ve askeri başarı. Savaşta gösterilen kahramanlık şan-şöhretin en önemli kaynağıydı. Bu nedenle, barbarlara karşı yürütülen savaşlar Roma dış politikasının kaçınılmaz karakteristiğidir. Badian, siyaseti, *ethos*'u ve psikolojiyi öne çıkaran yaklaşımının tarihe Marksist perspektifle bakmaya alışan modern öğrenciye çok uzak olduğunu da ekler (Badian, 1968: 12-16).

Fetihlerde hiç şüphe yok ki ekonomik çıkar hesapları ve kazançlar da etkili olmuştur, ancak önemli nokta, bunların askeri-politik hesaplara göre ikincil kalması, onların yan ürünü olmasıdır (Finley, 1999: 157, 204). Roma'yı dünyanın başı (*caput mundi*) yaparak kazanılan şan-şöhret ve iktidar, emperyal genişlemenin arkasında yatan asıl faktördü. "Dünya fethi"nde ve *laus (dignitas, gloria) imperii*'de rol almak, bireysel şanın da garantörüydü. Bu itkiyi Joseph Schumpeter'in yaptığı gibi irrasyonel saymak ve hatta gerçek dışı görmek, zihinsel olarak sonraki çağların esiri olmaktan kaynaklanır. Rasyonelliğin faydacı kavramsallaştırması, Yunanlıların ve Romalıların zihniyet dünyasına yabancıydı (Brunt, 1990: 441-442). Antik yazarlar ve imparatorlar ekonomik çıkarlara nadiren değinirler (Sherwin-White, 1957: 41). Elbette ki ekonomik çıkarlar politik hesaplarla ve şan-şöhretle uyumsuz, çelişkili değildir, ancak burada vurgulamaya çalıştığım birincilik meselesidir (Woolf, 1990: 49).

Roma emperyalizminin doğasıyla ilgili tartışmanın kökleri, antik ekonominin doğası ve antik dünyadaki toplumsal sınıfların durumuyla ilgili olarak süren meşhur tartışmaya kadar götürülebilir. Bu akademik tartışma 19. yüzyıl sonlarındaki primitivist/modernist bölünmesine kadar götürülebilir. Karl Bucher, moderniteden önce kompleks bir ekonomi olmadığını, antik ekonominin büyük ölçüde hanehalkı temelli olduğunu iddia ediyordu. Buna karşılık, o zamanki egemen görüşün temsilcilerinden Eduard Meyer'e göre antikite özünde moderndi, çünkü ticaret ve para çok önemli bir rol oynuyordu (Pearson, 1971: 6-7).

Bu iki görüş, iki uç kutbu oluşturur ama ortak bir varsayımı da vardır: Antikitede kompleks ama aynı zamanda da kapitalizmden niteliksel olarak farklı bir ekonomi olamaz; başka bir deyişle, ekonomi ya primitifti, ya da kapitalist bir kompleksliğe sahipti. Max Weber bu yanlış ikilemi aşmıştır: Antik ekonomi komplekstir ama *homo politicus* tarafından yönlendirilmektedir; modern ekonomi komplekstir ve *homo oeconomicus* tarafından yönetilmektedir (Morris: 1999, xv). Antikitede özel girişimciliğe benzer şey, en iyi ihtimalle politik kapitalizm olarak adlandırılabilir. Girişimci, zenginliği büyük ölçüde iltizam, devlete borç vermek veya ticaret imtiyazları gibi devlet fırsatlarından faydalanarak elde ediyordu (Gerth ve Mills, 1958: 163-167).

Weber'in bu müdahalesi, antik ekonomiye anaakım yaklaşımı değiştiremedi. Bazıları Roma'nın büyük yanlışının antik uygarlığı yaratmış olan serbest girişimciliği bastırmak olduğunu söylüyordu (Westermann, 1915: 735, 743). Ünlü Roma tarihçisi Michael Rostovtzeff'e göre, Helenistik ekonomi özünde kapitalistti, çünkü bireyler ekonomik özgürlükle sermaye birikimi peşinde koşabiliyordu: "Helenistik dünyada *homo oeconomicus* mentalitesi tipik bir şeydi ve bu daha sonra Batı dünyası tarafından miras alındı." Ancak arada, bu antik kapitalizm Roma'nın politik hesapları ve gücüyle sona erdirildi. Rostovtzeff aynı tehlikeyi 20. yüzyılda da gördüğünü söyleyerek bitirir analizini (buradaki tehlike komünizmdir tabii. Rostovtzeff, 1936: 231-252). Burada Roma'nın kapitalistik bir yeniden kavramsallaştırılmasıyla kaşı karşıyayız. Ünlü tarihçinin ekonomik liberalizme ne kadar çok inandığı bilindiğinden, bu hiç de şaşırtıcı değil. A.D. Momigliano'nun sözleriyle, "Rus Devrimi'ndeki acılı deneyimi olmasaydı, Rostovtzeff Roma İmparatorluğu'nun burjuvazisini bu kadar sevgi dolu bir ilgiyle betimlemezdi." (Momigliano, 1994: 39-41).

Rostovtzeff ve aynı yaklaşımın diğer temsilcileri ekonomik solipsizmden muzdaripti. Örneğin bir başka ünlü tarihçi W.G. Runciman, Roma'yı kapitalistsiz bir kapitalizm olarak adlandırır, çünkü özel mülkiyet yaygındır ve nakitle çalışan geniş bir pazar ağı vardır (Runciman, 1983: 157-181). Ancak bu yaklaşım, 1950'lerde Polanyi ve öğrencileri tarafından etkili bir şekilde eleştiriye tabi tutulmaya başlamıştır. Bu sosyal bilimciler hem primitifistlere, hem de modernistlere itiraz ederek, kapitalist olmayan ama aynı zamanda da gelişmiş, kompleks ekonomilerin olduğunu göstermişlerdir. Temel argümanları şudur: Pre-kapitalist ekonomiler toplumsal ve politiğin içinde o kadar gömülüdür ki, ekonomi ve ekonomik düşünce bağımsız alanlar olarak

doğamamıştır. Savaş, gurur ve iktidar ihtirası gibi kaygıların içinde, çayda erimiş şeker gibidir ekonomi.⁶

Bu Polanyici yeni akım antikite tarihyazımında güçlü bir temsilciyi Sir Moses I. Finley ve 1973 tarihli ünlü kitabı *The Ancient Economy*'de bulmuştur. Finley ve takipçileri, ekonomiyi kâr maksimizasyonu ve arz/talep kanunundan ziyade, statü kaygılarının yönettiğini söylediler. Örneğin Finley'in yaptığı bir monografi Atinalıların topraklarını ipoteğe vermelerinin nedeninin parayı yatırıma çevirmek değil, düğünlere ve cenazelere yatırmak olduğunu gösterir (Morris, 1999: xvii; Meikle, 2002: 243). Statünün yaşam tarzıyla olan yakınlığı bilindiğinden, neredeyse bütün büyük kentlerin üretim değil, tüketim merkezi olması da şaşırtıcı değildir. Ticaret kendi içinde bir amaç olursa meşru bir kazanç yolu değildir; ancak politika ve savaş bütünüyle saygın ve meşru kazanç biçimleridir (Austin/Vidal-Naquet, 1977: 13). Ayrıca, kapitalizmin tersine, bir insanın benliğiyle emeği arasında fark yoktu; başka birisi için çalışıyorsa özgür olarak nitelendirilmiyordu. Dolayısıyla insanlar başkalarının altında çalışmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı ve bunu geçim ekonomisinin yaygınlığı sayesinde başarıyorlardı. Bu, sınırsız sermaye birikimi anlamındaki kapitalizm için olmazsa olmaz olan büyük emek pazarlarının oluşumunu engelliyordu. Çalışmanın kendi başına iyi bir şey olduğu da düşünülmezdi (Meikle, 2002:241-243; Austin ve Vidal-Naquet, 1977: 13, 15-16). Bütün bunların istisnası elbette bulunur ama kaideyi bozacak kadar değil.

Finley, Roma İmparatorluğu'nu ekonomik değil, politik bir birim olarak görür (Finley, 1999: 22-23, 34). Birbirleriyle ilişkili pazarlar vardı ancak bunlar bütünleşmiş değildi (Saller, 2002: 254). Devletin ekonomiye olan ilgisi daha fazla gelir toplama anlamındaydı; toplumsal hiyerarşide saygın bir yeri ve siyasi etkisi olmayan tüccarları desteklemek gibi bir "ekonomi politikası" yoktu (Jones, 1974: 137). Akdeniz'in varolan şekliyle "ekonomik entegrasyonu" büyük ölçüde vergilendirme/haraç (Wickham, 1984: 9, 13) ve "lejyoner ekonomisi"yle (yani savaş ekonomisi) sağlanıyordu (Mann, 1986: 260, 271-272). Özetle, antik "ekonomi toplumun içinde gömülüydü ve politika tarafından üst-belirleniyordu; "neo-klasik ekonomi standartlarına" göre de fazlasıyla geleneksel, irrasyonel ve statü odaklıydı (Cartledge, 2002: 15). Toplumsal hayatta farklılaşmış bir "alt-sistem olarak ekonomi" mevcut değildi (Finley, 1999: 21). Antik Akdeniz dünyasıyla ilgili sunmaya çalıştığım bu dünyatarihsel bağlamda, gerçek anlamda bir iktisadi düşüncenin çıkmamış olması da şaşırtıcı değildir. İnsanlar ekonomikten ziyade, politik ve dini terimlerle düşünüyordu.

---

6 Bu çayda erimiş şeker metaforunu Osmanlı ekonomisi için Mehmet Genç kullanır.

İşte bütün bu faktörler –toplumsal sınıfların konumu; ekonomik olanın toplumsal ve siyasal olanın içinde gömülü olması; savaşın ve politikanın en meşru/saygın şan-şöhret ve kazanç kaynağı kabul edilmesi; iktisadi düşüncenin yokluğu- imparatorluğun kavramsallaştırılmasına da doğrudan yansımıştır. İmparatorluk denince, akla ilk gelenler teritoryal, politik ve askeri güce ilişkin fikirlere dir. Dolayısıyla Roma döneminde imparatorluk kavramı, yönetici gruplar içindeki güç dengesine (cumhuriyetten imparatorluğa) ve Roma'nın diğer Akdeniz politik birimleriyle olan ilişkilerine göre (*imperium domi ve militiae*'den, *orbis terrarum* anlamında *imperium Romanum*'a) değişmiştir.

- Ortaçağ Avrupası'nda İmparatorluk Kavramı

Konstantin'in 4. yüzyılda imparator olmasıyla birlikte, *orbis terrarum* aynı zamanda *orbis christianum* oldu. Bu dönemde imparatorluğun Hıristiyan kavramsallaştırılması ve yeniden-kavramsallaştırılması başlamıştır. Dini elitlere göre, İsa'nın ve *pax Romana*'nın aynı zamanlarda, Augustus çağında doğmuş olması tesadüf değil, tanrının iradesiydi. *Imperium*'un amacı da Hıristiyanlığı yaymaktan başka bir şey değildi. Birçok kişi Roma'nın erken 5. yüzyılda Vizigotların eline düşmesinin nedeni olarak Hıristiyanlığın eski tanrıları onurlandırmamasını gösterse de, çok tanrılı günler artık geride kalmıştı. Saint Augustinus *Tanrı Devleti*'ni bu dönemde, aynı zamanda bu suçlamalara karşı yazmıştır. Ona göre Roma ebedi değil, dünyevi ve sonluydu; ayrıca hükmetme ihtirası ve kendine aşık olma üzerine kurulmuştu, dolayısıyla sonunun gelmesinin de bir önemi yoktu. Bu düşünce, Roma'yı dünyanın kaderiyle özdeşleştiren eski imparatorluk fikrine taban tabana zıttır (Mommsen, 1951: 346-374).

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, *orbis christianum* varolan ve kendine imparatorluk diyen bütün politik birimleri teritoryal olarak aşmıştır. Bu Hıristiyan dünyada, politik parçalanmışlık kural haline geldi. Ve bu yeni gerçeklik, yansımaları imparatorluk kavramında da buldu. Eski “tek dünya, tek imparatorluk, tek din” fikrinin gerçeklikle bir bağı kalmamıştı. Ancak imparatorluk kavramı mukayese edilemez bir prestije de sahipti, bu nedenle bir kenara atılamazdı. Bu durumda yapılacak şey, kavramı farklı zaman ve mekânlara uyarlamak, onu yeni çıkarlar ve propagandalar için modifiye etmektir.

6. yüzyıl ortalarında, tarihçi Jordanes imparatorluğu Gotların hakimiyeti altında çeşitli etnik grupların birleşmesi olarak tanımladı (Folz, 1969: 13-14). Sevilalı İsidor'a göre ise imparatorluk, Roma'dan beri, *krallıklar üzerinde bir hâkimiyetti*. Burada kavramsallaştırma ve yeniden- kavramsallaştırma el ele gitmektedir. Bilindiği gibi Roma zamanında imparatorluk *bütün krallıklar*

üzerinde hâkimiyetti. İsidor burada, biraz da tarihi çarpıtarak, kavramı bilerek daraltıyor ve söz gelişi, sadece iki krallığı fetheden ve birleştiren bir ortaçağ hükümdarına bile “*imperium* kurdum” diyebilme meşruiyetini veriyor. Zaten 7. yüzyılla birlikte İngiltere ve Almanya gibi yerlerde *imperium saxorum* ve *imperium anglorum* gibi spesifik ifadeler görmeye başlıyoruz (Muldoon, 1999: 16).

Bu daha dar ama yeni kavramsallaştırmanın yanında, eski evrensel imparatorluk fikri de sürüyordu. Örneğin 8. yüzyılda Merovenj hükümdarı kendini evrensel imparator olarak lanse etmeye çalışıyordu (Folz, 1969: 7). Karolenj imparatoru Carlemagne 800 yılında Papa III. Leo’nun elinden tacını giyerken daha da güçlü ve evrensel bir dil kullanıyordu. Hanedan kendini Roma’ya ve hatta Troya’ya bağlayan kurgusal soykütükleri ürettirmişti (Moreland, 2001: 402). Bu gelenek, I. Otto’nun 963’de taç giymesinden sonra Cermenler tarafından da devam ettirildi. Kendilerini Roma’nın varisi sayan bu üç ortaçağ gücünün vurguladığı ortak nokta, imparatorluğun dünya, krallığın ise ülke olduğuydu (Werner, 1980: 190-191). Ancak *orbis christianum*’un doğu ucunda da Bizans vardı ve Bizans batılı muadillerinin imparatorluk kavramını kullanmalarına şiddetle karşı çıkıyordu (Diehl, 1991: 176). G. Ostrogorsky’nin sözleriyle, “tek bir meşru imparatorluğun olabileceği fikri, Bizans siyasi doktrinlerinin temel prensibi, abc’sidir.” Bu teori Bizans’ı ele geçirmeyi uman Bulgar ve Sırp krallar tarafından da paylaşılıyordu; çünkü Bizans’ı fethettikleri an imparator olacaklardı (Ostrogorsky, 1967: 25-26, 28-29).

Ancak Papalık imparatorluğu bambaşka şekilde kavramsallaştırıyordu. 9. yüzyıl başlarında imparatorluğu doğudan batıya transfer ettiğini, çünkü Bizans’ın kiliseyi koruma görevini ifa edemediğini duyurdu. Papalığın *translatio imperii* fikri, imparatorluğu bir toprak parçası veya yer olarak değil, kilisede bir makam, bir işlev olarak görüyordu. İmparatorluk kiliseye göre ikincil bir önemdeydi (Muldoon, 1999: 15, 84). Ayrıca Papalar *pontifex maximus* unvanını kullanmaya başladılar. Buradaki amaç dini değildi; unvanın eski sahipleri Sezar ve Augustus’un devamı olduklarını göstermekti (Jenkins, 1992: 8-9).

Bir makam veya görev olarak imparatorluk fikri şüphesiz ki hükümdarlar için kabul edilemezdi. Ancak aynı zamanda da bölgelerindeki hâkimiyeti devam ettirebilmek için Papalığın ideolojik desteğine muhtaçtı; çünkü ortaçağ devletleri hâkimiyetlerini askeri, idari ve iktisadi yollarla sürdürmekten acizdiler. Voltaire’in daha sonraları söylediği gibi, Kutsal Roma İmparatorluğu “ne kutsaldı, ne Roma’ydı, ne de imparatorluktu.” (Schuman: 32). Bu “nostalji imparatorlukları”, tabiri caizse, Papalığın ağzının içine bakıyorlardı (Barfield, 2001: 38-39).

Ancak 11. ve 12. yüzyıllarda Roma hukukunun yeniden canlanması Papalığı zor durumda bıraktı, çünkü bu dünya hükümdarı olarak imparator (*dominus mundi*) fikrinin de yeniden canlanması demektir. Dante bu yeniden canlandırmanın baş aktörlerindedir. İtalya yarımadasında gözlemlediği hukuksuzluk, kaos ve kâr hırsına karşı tepkiliydi. Çare olarak da, bir barış garantörü olarak gördüğü dünya-impatorluğu fikrini ortaya atmıştı. Tanrı nasıl evreninin tek yöneteniyse, imparatorluk da dünyanın tek yöneteni olmalıydı. Bütün yerine parçaları gözetmek, şeylerin doğasına tersti. Dante Aristoteles'i zikreder: "hükümdarlığın çokluğu kötüdür; o yüzden bir hükümdar olsun." (Dante, 1996: 9, 11, 23, 47, 63, 79).

İmparatorluk kavramı etrafında dönen bütün tartışmalar, aslında daha büyük bir tartışmanın parçasıydı: *Orbis Christinorum*'u kim yönetecek? Papalık ve "nostalji imparatorlukları" iki temel rakipler ama ikisinin de diğer siyasi birimlere söz geçirecek güçleri yoktu. Bu nedenle, daha küçük siyasi birimler de kendi imparatorluk kavramlarını geliştirmeye başladılar. İspanya ve İngiltere'de kavramın *krallıklar üzerinde hâkimiyet* anlamına geldiğini belirtmiştim. Fransa'da ise egemenlik anlamında kullanılmaktaydı: "Fransa kralı kendi krallığında imparatordur." (Folz, 1969: 157, 175). Bütün bu kavramsal daraltmalar, krallıkların kendi ülkelerinde egemen olduklarını, evrensellik iddiası taşıyanlardan bağımsız olduklarını vurgulamak içindi (Muldoon, 1999: 16, 55, 58).

Gördüğümüz gibi ortaçağ Avrupası'nda farklı ve esnek imparatorluk kavramları gelişmiştir. Bunun temel nedeni Roma'dan sonra Avrupa'nın siyasi olarak parçalanmasıdır. Eskiden bütün *kath'hemas*'da tek bir imparatorluk vardı ve bunu kimse sorgulamıyordu. Ama şimdi kısmen *de jure* ve kesinlikle *de facto* olmak üzere, çok sayıda bağımsız güç vardı. Bu devletlerin veya devletçiklerin okur yazarları imparatorluk kavramını işlerine geldiği gibi genişletip daralttılar, duruma göre tarihsel gerçekliği gizlemeye veya tarihsel gerçeklikle uyumlu hale getirmeye çalıştılar. Bir anlamda, zamanında Papalığın yaptığı gibi, herkes kendi *translatio imperii*'sini, yani transferini gerçekleştiriyordu (Muldoon, 1999: 143). Başka bir deyişle, imparatorluk kavramı değişen siyasi bağlama göre değişiyordu. Ancak şu vurgulanmalıdır ki, bu kavramsallaştırmalar dini ve siyasidir. Ekonomik bir fikir olarak imparatorluk henüz ortaya çıkmamıştır.

Bu durum, köylü üreticinin emeğinin bir tüccarın kâr peşinde koşmasından çok daha saygın olduğu bir dünyada şaşırtıcı değildir. Tabii bu tablo, feodal toplumun iki egemen grubunun çizdiği bir tabloydu: Dua edenler ve soylu askerler. Ruhbana göre ticaret hilekâr ve kirliliği taşıyan; şövalyelere göre ise korkakların yaptığı bir işti. İki grup da kentlilerden tiksiniyordu (Gurevich, 1997: 245, 247, 251). Üretim sahasında, din adamlarının ve toprak

sahiplerinin genel tavrı parayı yaşam tarzını ve toplumsal statüyü sürdürmek için kullanmaktı. Marksist tarihçi Witold Kula Polonya feodalizminde de benzer eğilimler gözlemlemiştir (Kula, 1976: 52-53). Ve Georges Duby'nin belirttiği gibi, ortaçağda hiçbir kazanç savaşta elde edilen kazançtan daha adil sayılmazdı (Duby, 1974: 163-166).

Feodal çağın genelinde ekonomi “doğal ekonomi”ydi ve “ekonomik düşünce” de bunun ötesine geçemedi. Ancak 13. yüzyılın başından itibaren tüccar sınıf ciddi bir yükselişe geçti. Büyüyen kentler ve ticarileşmeyle birlikte, bu sınıf feodal toplumu sarsmaya başladı (Bloch, 1971; 353-354). Jacques Le Goff'un belirttiği gibi, güçlü/fakir (*potens/pauper*) karşıtlığıyla anlatılan güç farkı, yerini yavaş yavaş zengin/fakir ayrımına bırakıyordu. Bu parasal ekonominin gelişiminin bir yansımasıdır. Artık zenginlik gücün kaynağı olarak görülmeye başlanmıştı (Le Goff, 1997: 10).

Geç feodalizmdeki bu toplumsal değişim, imparatorluk kavramına en iyi şekilde girişimci sınıfın çok güçlü olduğu kuzey İtalya'da yansımıştır. Bölgedeki kent devletleri Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı hukuki ve fiili bağımsızlık mücadelesi veriyorlardı. Lombard Ligi sayesinde askeri olarak direnebiliyorlardı ancak Roma hukukunun canlanması, bağımsızlık taleplerinin ideolojik meşruiyetini yaralamıştı (*dominus mundi* meselesi). Pratik ve teorik arasındaki uçurumdan rahatsızdılar. Hukukçu Sassoferatolu Bartolo (1314-1357) bu uçurumu kapatmaya çalıştı. Ona göre devletler sadece birbirinden değil, imparatorluktan da bağımsızdılar. Kentler de *merum imperium*'a (yasa yapma gücü) sahipti. Bu ilke kuzey Avrupa'da da yansımasını buldu ve *Rex in regno suo est Imperator* (her bir kral kendi krallığında imparatorun otoritesine denktir) ilkesi yaygınlık kazandı (Skinner, 1978: 11-12). Bu arada Kutsal Roma İmparatorluğu da ismini değiştirerek imparatorluk kavramını Cermen halkıyla sınırlandırmış oldu: *Sacrum Romanum Imperium Nationis Teutonicae* (Muldoon, 1999: 16, 42).

Kapitalizm bir bütün (ideoloji, sınıflar, devlet-kapitalist ittifakı, kurumlar vs.) olarak henüz doğmamıştı. Sınırsız kâr hırsı ve sermaye birikimi giderek yayılıyordu ama bazı kent devletleri dışında egemen değildi ve çağın ahlaki değerleriyle halen çelişki içindeydi. Ancak geç ortaçağda yeni bir sistemin tohumları da atılmıştı: “Para kuvvetli bir toplumsal güç haline geldi, büyük-ölçekli uluslararası ticaret ve tüccarları iten kazanç ruhu yeni bir ekonomik ve toplumsal düzenin habercisi oldu: Kapitalizm.” (Gurevich, 1997: 281).

- Kapitalizm Çağında İmparatorluk ve Emperyalizm Kavramları

İmparatorluk Fikrinin Niteliksel Değişimi (16.-18. Yüzyıllar)

16. yüzyılda, dünya-ımparatorluğu fikri Avrupa elitlerini etkilemeye devam ediyordu. Özellikle İspanyollar V. Charles ve II. Philip döneminde bu fikri gerçekleştirmeyi ciddiye aldılar. Örneğin Cortés, Amerikalıların keşfinden sonra, tarihteki ilk gerçekten dünya imparatorluğunu kurmayı başarabileceklerini düşündü; Gattinara gibileri ise, Osmanlılara karşı evrensel bir Avrupa imparatorluğu kurma hayalindeydiler (Armitage, 1998: xix-xx). Bu iki proje de, İspanyolları tiranlık ve gurur peşinde koşmakla suçlayan diğer Avrupa güçlerinin direnişiyle karşılaştı (Bosbach, 1998: 86-90). Bu projenin fizibilitesi olduğu inancı büyük ölçüde İspanyollarla sınırlı kaldıysa da, İngilizler ve Fransızlar da zaman zaman bu karşı konulamaz hayale kendilerini kaptırdılar. Örneğin *imperium Britannicum* ifadesi bu hayali yansıtır (Pagden, 1995: 4-7). Fransızlar da 17. yüzyılda, XIV. Louis döneminde, Avrupa-çapında bir dünya-ımparatorluğu kurmak için çabaladılar ve zamanında İspanyolların maruz kaldığı türden suçlamalarla karşılaştılar (Bosbach, 1998: 95). Ancak, bu üç gücün de imparatorluk kavramını resmi olarak kullanmadığını belirtmek gerek; çünkü bunun biri tarafından kullanımı diğerlerini fazlasıyla rahatsız ve huzursuz edebilirdi.

Özetle, 16. yüzyıl ve erken 17. yüzyılda dünya-ımparatorluğu fikri hala çok etkiliydi. John Headley, tarihçilerin bugünden o döneme bakıp, ulus devletlerin oluşumundan çok etkilendiğini, oysa o zamanlar geniş bir hegemonya anlamında imparatorluk fikrinin hala çok çekici olduğunu, Habsburgların ve Valoisların bunu gerçekleştirmeye çalıştığını vurgular (Headley, 1998: 65-66). Anthony Pagden de benzer bir görüştedir: Avrupa'nın ilk teritoryal genişlemesini, fetih için fetih anlayışına bağlar. Fethetmek, birey için halen en önemli bir toplumsal ilerleme kaynağıdır (Pagden, 1995: 62-65).

Ancak dünyanın coğrafi olarak ne kadar büyük olduğunun yavaş yavaş anlaşılmasıyla birlikte, dünyanın tek hakimi olma fikrine inanmak, Hugo Grotius'un sözleriyle, "basbayağı idiyotik" hale gelmişti (Pagden, 1995: 39). Ayrıca Avrupa güçleri arasındaki görece güç dengesi bu fikri iyice "uçuk" kılıyordu. Bu etkenler, dünya imparatorluğu fikrinin zayıflamasına yol açtı. Bu fikrin önündeki diğer bir yapısal engel ise, hızla genişleyen ve büyüyen dünya ticaretiydi. Kıtaların artan entegrasyonu ve bu entegrasyonda Avrupalı güçlerin egemenliği, ticareti daha önce olmadık ölçüde önemli hale getirdi. Dönemin jargonuyla, "ticaret ruhu fetih ruhunun yerini alıyordu." Bu dönüşümü ilk fark edenler Hollandalılar ve İngilizler oldu. Denizlere olan ilgi, kara parçalarına

olan ilgiyi aşıyordu. Grotius serbest girişim adına denizlerin özgürlüğünü savunurken, İngilizler Hollandalıları “denizde evrensel monarşi” kurmakla suçluyordu (Robertson, 1998: 38). Okyanusların ve dolayısıyla ticaretin kontrolü bu iki gücün temel kaygısı haline gelmişti.

Dünya niteliksel ve yapısal bir değişimden geçiyordu. Daha sonra kapitalizm adını alacak yeni bir sistem ideolojisiyle, toplumsal sınıflarıyla, devlet aygıtıyla, kurumlarıyla birlikte bir bütün olarak doğuş sürecindeydi. Reel-imparatorluklar bu değişime kendilerini adapte etmek zorunda kaldılar. Bu bağlamda, imparatorluk tarihte ilk defa İngiltere’de ekonomik olarak kavramsallaştırıldı. J. Evelyn 1670’lerde, imparatorluğun büyüklüğünün ticaret ruhundan geçtiğini yazdı. N. Barbon da 1690’da, İskender veya Sezar’ınkinden bile daha güçlü bir imparatorluğun ticaret sayesinde kurulabileceğini iddia ediyordu (Armitage, 2000: 144). William Todd 1718’de şöyle diyordu: “Ticaret teorisi temel bir bilimdir ve onun doğru düzenlenişi imparatorluğun anahtarıdır.” Bu fikri kopuşun farkında olan David Hume, antikite yazarlarının ticaretten hiç bahsetmediğini söylüyordu. Oysa artık “sıvı dünya” (denizler) ve ticaret asıl ilgi odaklarıydı (Armitage, 2000: 146).

Fransız fizyokratları, İngilizlerde görülen bu mantalite değişimini hayranlıkla izlediler. Onlara göre, İngilizler ticaret ruhunun askeri ruhun önüne geçtiğini görmüşler, siyaset yasalarını ticaret yasalarına tabi kılmışlardı. François Quesnay’e göre, Fransa gibi monarşik imparatorluklarda siyasetin ve ticaretin çıkarları taban tabana zıttı. Tüccarlar merkezi devletin aksesuarları gibi algılanıyordu (Pagden, 1995: 184-185). İspanyollar da değişen dünyaya İngilizlerin çok çabuk ayak uydurduğunun farkındaydılar. Saaverda Fajardo, daha 1640’ta, imparatorlukların geleceğinin fetihlerde değil, ticarete ve denizlerde olduğunu gördü. Campomanes’e göre, İspanyollara “ekonomik bireyler” olmaları gerektiği öğretilmeliydi (Pagden, 1995: 115-124).

İmparatorluk ekonomik gözlüklerle kavramsallaştırıldıkça, Roma, Atina ve Kartaca da benzer bir şekilde yeniden-kavramsallaştırılmaya başlandı. Ekonomistik anakronizmin erken örneklerinde, Atina serbest girişim/ticaret ve tüketici özgürlüğüyle özdeşleştirilirken, Roma fetih ruhunun esiriydi ve sonunda hiçbir şey başaramadı (Vidal-Naquet, 1994: 7-8, 83-90).⁷ Daniel Defoe da benzer nedenlerle, Kartaca Roma’yı yenseydi, bunun insanlık için daha hayırlı olacağını savundu (Edwards, 1999: 11). Yunan dünyasındaki devletler sistemi ve güçler dengesi de gene aynı düşüncelerle övgüye ve hayranlığa konu oldu. Egemen devletler birbirlerine ticari bağlarla bağlanmalıydı.

7 Benzer bir yaklaşım ABD’nin kurucu elitlerinde de görülür. Bkz. (Richard, 1994).

Ünlü tarihçi Edward Gibbon'un Roma'ya ve onun temsil ettiği evrensel monarşi fikrine yaklaşımı olumsuzdu: "İmparatorluklar tarihi insanların sefilliğinin tarihidir." İdeal, antik Yunan'da olduğu gibi, dilin, kültürün, davranışların, çıkarların, dinin birliği ile devletlerin bağımsızlığı arasında yaratılacak bir uyumdu (Robertson, 1997). Ancak ilginçtir, Gibbon'un Roma'ya olan bu sevgisizliği, Roma kalıntılarını gördüğünde heyecanlanmasını engellememiştir (Jordan, 1976: 7). Avrupa elitinde görülen bu ortak duygu hala bir ölçüde geçerlidir. T.S. Eliot'un zamanında söylediği gibi, "Avrupa uygarlığını miras aldığımız sürece, hepimiz hala Roma İmparatorluğu vatandaşlarıyız." (Edwards, 1999: 18).

Burada söylemeye çalıştığım, kapitalizmin doğuşuyla birlikte imparatorluk sadece ekonomik bir fikir, bir kavram haline geldi demek değildir. Zaten tarih böyle gelişmemiştir. Olan şey kapitalizmin doğması, 16. yüzyıldan itibaren bireysel çıkara ve sınırsız sermaye birikimine dayanan ekonominin, kendisini siyasi, dini ve ahlaki sınırlamalardan kurtarması ve bağımsız bir olgu haline gelmesidir. Bir anlamda, devlet ve devletliler mutlak özerkliğini kaybetmiştir. Daha sonra kapitalizmin en önemli niteliklerinden biri olan kapitalist/devlet ittifakı gündeme gelmiştir. Bu ittifakta bazen devletliler öndeyken, bazen de girişimciler ön plana çıkmıştır. Modern dünyanın bu özellikleri, yansımaları imparatorluk kavramında da bulmuştur. Kavram siyasi içeriğini ve anlamlarını korumakla birlikte, ekonomik bir içerik de kazanmıştır. Ama hiç şüphe yok ki özellikle 20. yüzyılla birlikte, imparatorluğun ekonomik kavramsallaştırılması politik kavramsallaştırılmasından çok daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu, *imperum*'dan türeyen emperyalizm kavramı akla geldiğinde, özellikle böyledir.

Emperyalizm Eşittir Kapitalizm (19.-20. Yüzyıllar)

İmparatorluğun aksine, emperyalizm görece olarak genç bir kavramdır. İlk defa İngiltere'de, 19. yüzyılda kullanıldı. Başlarda neredeyse bütünüyle siyasi bir içeriğe sahipti. Louis Napolyon'un icraatları veya Disraeli'nin maceraperestliği gündeme geldiğinde olumsuz, metropol İngiltere'yle kendi kendini yöneten sömürgelerin ilişkisi akla geldiğinde olumlu anlamda kullanılıyordu (Koebner, 1949: 2, 7).

Geç 19. ve erken 20. yüzyıllarda Avrupa güçlerinin hızlı kolonyal genişlemesiyle birlikte yeni kavramın kullanımı bütün Batı dünyasına yayıldı. Bu bağlamda, emperyalizmden ulus-devletlerin kendi sınırları dışına yayılması ve dünya gücü olması anlaşılıyordu. Otto Hintze'nin 1907'de belirttiği gibi, "büyük güç statüsü için savaş, modern dünyadaki emperyalizmin gerçek özünü oluşturur." (Mommsen, 1982: 5). Bu devlet-odaklı kavramsallaştırmada,

emperyalizm belli bir devletin ve milliyetçiliğin prestijinin ve gücünün artması anlamına geliyordu.

Ancak aynı zamanlarda emperyalizmin ekonomik kavramsallaştırılması da ortaya çıkmıştı. İngiliz liberal gazeteci J.A. Hobson'un *Imperialism: A Study* adlı 1902 tarihli kitabı, gelecekte egemen olacak bu yeni yaklaşımın öncüsüdür. Hobson'a göre emperyalizm, politikacıların ihtirasıyla açıklanamazdı; bu, finansörlerin ve yatırımcıların çıkarlarına kıyasla çok önemsiz bir faktördü (Hobson, 1975: 47, 59). Emperyal genişleme ihtiyacının temel nedeni, sermayenin yoğunlaşması ve tekelleşmesinin üretim ve tasarruf fazlasına yol açmasıydı. İçerideki pazarlar ve yatırım imkânları bu fazlayı emecek kadar yeterli değildi. Sermayenin yeni pazarlar ve yatırım alanları bulması gerekiyordu. Sorun ise, emperyalist genişlemenin sadece küçük bir azınlığa yarar getirmesi, İngilizlerin çoğuna zarar ettirmesiydi (Hobson, 1975: 74-81). Ancak Hobson'a göre, emperyalizm kapitalizmin değil, yanlış politikaların ve kötü gelir dağılımının bir sonucuuydu: "Emperyalizm bu yanlış ekonominin meyvesidir; çaresi sosyal reformdur." (Hobson, 1975: 88)

Hobson'u Marksistler takip etti. 1910'da yazan Rudolf Hilferding'e göre emperyalizm, özgürlük değil hâkimiyet isteyen finans kapitalin ihtiyaçlarına göre bina ediliyordu: Finans kapitalin çıkarı bireysel bir kapitalistin bağımsızlığını değil, onun boyun eğmesini istemektedir; kendi ticari ve finans politikasını izleyecek, siyaseten güçlü bir devlete ihtiyacı vardır. Güçlü devlet bunları yaparken, diğer büyük devletlerle mücadeleye girer, küçük devletleri kontrol eder, işgal eder. Özetle, "sermaye dünya fatihi haline gelmektedir." (Mommsen, 1982: 37). Literatüre 1912'de katılan Rosa Luxemburg'a göre, emperyalizm kapitalizmin doğasında vardır. Kapitalist birikim daima kapitalist-olmayan tabakalara ve toplumsal organizasyonlara ihtiyaç duyar, çünkü bunlar hem artı-ürün için bir pazar, hem de hammadde ve emek gücü kaynağıdır. Bu kapitalist olmayan toplumlardaki doğal ekonomilere karşı sürekli bir mücadeleyi gerekli kılar (ilkel sermaye birikimi). Bu noktada, Luxemburg'un pre-kapitalist emperyalizm ve kapitalist emperyalizm arasında yaptığı bir ayırım bu makalenin temel argümanı için de ufuk açıcudur, onu destekleyici mahiyettedir: "Bütün [pre-kapitalist] fatihler [Hindistanı] sömürme ve ona hükmetme amacını güttüler, ama bunların hiçbiri insanları üretici güçlerinden koparmakla ve toplumsal organizasyonları parçalamakla ilgili değillerdi" (Luxemburg, 2003: 348-352). Bir cümleyle, Luxemburg'a göre emperyalizm, kapitalistlerin çıkarını kovalayan devletlerin, kapitalist-olmayan bölgeler ve halklar için yürüttükleri mücadeledir (Luxemburg, 2003: 426, 431, 433). Emperyalizm üzerine bugüne kadar en etkili olmuş eserse, 1916'da Lenin'den geldi. Hobson ve Hilferding'den çok etkilenen Lenin'e göre, emperyalizm kapitalizmin tekeli aşamasıydı. Tekelci finansörlerle sanayicilerin birleşmesi

finans kapitali yarattı; finans kapital de sermayeyi ihraç edecek yeni ekonomik alanlar arıyordu. Emperyalizm “dünyanın ekonomik olarak paylaşılmasıydı.” (Lenin, 1975).

Emperyalizmin ekonomik çıkarlarla özdeşleştirilmesi Lenin’le birlikte zirve yaptı. Hobson’un aksine, Marksistlere göre emperyalizm yanlış politikaların değil, kapitalizmin doğal bir ürünüydü (Karl Kautsky hariç. Bkz. Kautsky, 1983: 83, 86-88). Marksizmin entelektüeller üzerindeki etkisi ve başarılı sosyalist devrimlerin çeşitli ülkelerde devlet iktidarını ele geçirmesi, emperyalizmle kapitalizmi neredeyse eşanlamlı kıldı. Bu yaklaşımda, devlet iktidarını elinde tutanlar kapitalistlerin piyonu olarak algılandı; çok sınırlı bir özerkliğe sahiptiler ve bu nedenle fazla ciddiye alınmaları gerekmezdi.

Bu yaklaşım farklı sosyal bilim dallarından itirazlara konu olmuştur. Birkaç örnek: Joseph Schumpeter, 1919’da yayımlanan bir makalesinde, emperyalizmin irrasyonel ve geçmiş çağların fetihçi, atavistik bir kalıntısı olduğunu iddia etti. Emperyalizmin faydacı hiçbir tarafı yoktu, “fetih alışkanlığı”nın bir ürünüydü. Bu nedenlerle, temel prensibi “akıl ve yaşamın rasyonelleşmesi” olan kapitalizmle derin bir çelişki içindeydi (Schumpeter, 1955: 6, 64-69). William Langer ise 1935’de şöyle yazıyordu: “İktisadi çıkarlar toprak kazançlarından çıkar sağlayabilir ya da sağlamayabilir. Ama askeri ve bürokrat sınıflar neredeyse her zaman sağlar.” (zikreden Mommsen, 1982: 68-69). İmparatorluk ve emperyalizm kavramları üzerine tarih araştırmaları olan Richard Koebner, ekonomik faktörleri önemsemesine rağmen, politik hesapları birincil motivasyonlar olarak vurguladı (Koebner, 1949: 29). Tarihçi D.K. Fieldhouse’a göre, büyük güçlerin 1870 sonrasındaki teritoryal genişlemesi artan politik, güvenlik ve prestij kaygılarından kaynaklanmıştı. Ayrıca milliyetçilik ve imparatorluk milyonlarca insan için bir inanç meselesi haline gelmişti; emperyalist ideolojiye ve sömürgeciliğin haklılığına kitleler inanıyordu, inandırılmıştı (Fieldhouse, 1961: 207). David Landes ise emperyalizmi, Batı ülkeleri ve dünyanın geri kalanı arasındaki güçler dengesinin bozulmasının doğal bir sonucu olarak görüyordu; güçlü güçsüzün güçsüzlüğünden her alanda faydalanıyordu (Landes, 1961: 511-512).

Landes’in emperyalizmin ekonomik yorumuna ilişkin getirdiği şu eleştiri aslında bütün eleştirilerin özünü oluşturur: “kısmen açıklıyor, ama bütünü açıkladığını iddia ediyor.” (Landes, 1961: 498). Hedef elbette ki Marksizmdi. Daha önce ima ettiğim gibi, Marksist-Leninist emperyalizm anlayışının kapitalizm karşıtları üzerindeki büyük etkisi, emperyalizm meselesinde daha nüanslı ve çok boyutlu analizler üretilmesini engelledi. Böylece emperyalizmin önündeki “ekonomik” sıfatı düşürüldü ve kavram tek başına kapitalistlerin çıkarını yabancı ülkelerde takip etmek anlamında kullanılmaya başlandı. Birçok sol teorisyen (Immanuel Wallerstein, A.G. Frank, Samir Amin gibi)

emperyalizm üzerine farklı perspektifler geliştirdiler, ama ortak noktaları kapitalizmin ihtiyaçlarına odaklanmaktı (Genel bir değerlendirme için bkz. Brewer, 1990).

Marksistler sayesinde emperyalizm bütün olumlu anlamlarını yitirdi. Bugün kimse emperyalist olduğunu kabul edemiyor. Ancak bu olumlu katkı, Marksistlerin modern emperyalizm analizlerinde ekonomistik bir yanılığdan muzdarip oldukları gerçeğini değiştirmez. Emperyalizm tartışmaları her zaman için bir “en önemli faktör nedir?” tartışması olmuştur. Marksistlerin yaptığı ise bundan fazlasıydı, çünkü politik aktörlerin kendi hesap ve motivasyonlarını neredeyse tümüyle görmezden geldiler. Doğaldır ki, çağın liberal ve ekonomistik egemen ideolojisinden Marksistler de etkilendi. Kapitalizmi devlet adamlarıyla girişimciler arasında süren aktif ve hassas bir ittifak olarak görmekten ziyade, devletin kapitalist çıkarlara boyun eğmesi olarak gördüler. Emperyalizmi yürüten aktörler ise bu konuda daha gerçekçidirler (Örnekler için bkz. Robinson ve Callagher, 1981). Fernand Braudel’in kapitalizm/devlet ilişkisine bakışı bu noktada faydalı olabilir: “Kapitalizmin yaratıcısı olmayan ama onu miras alan modern devlet, bazen kapitalizmin çıkarına, bazen de zararına hareket eder; bazen kapitalizmin genişlemesine izin verir, bazen de onu hareket ettiren faktörü ortadan kaldırır. Kapitalizm ancak devletle özdeşleştiğinde, devlet olduğunda muzaffer olur.” (Braudel, 1979: 64).

Burada dillendirdiğim eleştiride haklı olursa bile, “geleneksel Marksistler”in pre-kapitalist toplumlara bakarken anakronizmden kaçındıklarını da eklemek gerekir. Ancak son yıllarda bu ihtiyatlı yaklaşımı terk eden bazı örnekler de ortaya çıktı. Pre-kapitalist sistemlerle kapitalist sistem arasındaki farkları silen bazı yeni teoriler, sınırsız sermaye birikiminin 5. 000 yıldır dünya tarihinin motoru olduğunu iddia ediyor (Bkz. Frank/Gills, 1993). Bunun neo-liberal versiyonuna iyi bir örnek ise son zamanlarda Deepak Lal’dan gelmiştir. Lal’a göre, pre-kapitalist imparatorluklar ve özellikle de Roma İmparatorluğu, barış ve düzen getirdikleri için ekonomik küreselleşmenin de öncüsüdür; bu görevi günümüzde üstlenecek olan ise elbette ki ABD’dir (Lal, 2004).

20. yüzyılda imparatorluğu ve emperyalizmi, Marksistler ve liberallerden çok farklı bir şekilde algılayan iki önemli isimse Hitler ve Musolini’dir. Hitler için imparatorluk dünya-imparatorluğuydu ve örnek aldığı model Roma’ydi. 1938’deki Roma ziyaretinde Kolozyum’da birkaç saatliğine yalnız kalmak istemesi öğretici bir anekdottur (Losemann, 1999).⁸ Musolini içinse Roma, ırk

⁸ Hitler’in en önde gelen düşmanlarından olan Winston Churchill’in 1897’de, Hindistan dönüşünde, Roma kalıntılarını gezmesi ve bütün dünyaya “barış, uygarlık ve iyi idare götürme misyonları”nı duygulu bir şekilde düşünmesi de anlamlıdır. Roma

saflığını, yüksek uygarlığı ve devletçiliği anlatıyordu. Romalı olma hali olarak *Romanita* faşizm sayesinde tekrar doğacaktı (Stone, 1999). Hem Alman hem de İtalyan faşistleri, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü geç dönemlerinde artan ırksal karışıma bağlarlar. Burada Roma'nın ırkçı ve faşist bir yeniden-kavramsallaştırılmasıyla karşı karşıyayız.

Kapitalizm çağında, binlerce yıllık politik/teritoryal imparatorluk fikirleri, görece olarak yeni olan ekonomik emperyalizmle birlikte halen canlı bir şekilde yaşamaktadırlar. Devletleri ellerinde tutanlar hala gerçek anlamda güçlüdürler ve değişen konjoktüre göre de zaman zaman yeterince özerk davranabilmektedirler. Meseleye böyle bakmak, modern emperyalizmleri anlamaya çalışırken, ekonomistik indirgemecilikten ve yanılgılardan kurtulmayı sağlayabilir. Modern dünyanın temel özelliği, binlerce yıllık teritoryal mantıkla beş yüz yıllık kapitalist mantığın bir arada varolmasıdır. Bu anlamda, emperyalizmin modern çağlardaki sömürüsü ve baskısı ikiye katlanmıştır, çünkü artık periferik halklar, aynı anda iktidarın iki farklı mantığının da kurbanıdır. Bu noktada, Luxemburg'un yukarıda alıntılıdığım sözlerini hatırlatmak faydalı olabilir: “Bütün [pre-kapitalist] fatihler [Hindistan'ı] sömürme ve ona hükmetme amacını güttüler, ama bunların hiçbiri insanları üretici güçlerinden koparmakla ve toplumsal organizasyonları parçalamakla ilgili değillerdi.”

Sonuç

Bu makalede, imparatorluk kavramı üzerine olan literatürü, tarihsel-sosyolojik bir perspektifle tarihselleştirmeye çalıştım. David Armitage'ın, Marc Bloch'u takiben belirttiği gibi, bir kelimenin etimolojisi bugünkü anlamı açıklamaz; ama etimolojik kökenle bugünkü kullanımı arasındaki farkı tarihsel olarak incelemek faydalı olabilir (Armitage, 2000: 5). İmparatorluk kavramının geçirdiği değişimi burada yapmaya çalıştığım gibi uzun dönemli bir perspektiften incelemenin, hem tarihsel gerçeklik olarak reel-impatorlukları, hem de kavramsal kategori olarak imparatorluğu anlamakta kolaylık sağlayacağını düşünüyorum. Bu, çeşitli biçimlere bürünebilen anakronizmden kaçınmamızı da sağlayabilir.

Burada, *imperium* terimi bir Batı terimi olduğu için, ister istemez Avrupa tarihiyle sınırlı kaldım. Ancak benzer bir yaklaşım binlerce yıllık imparatorluk geleneğine sahip başka bölgelere de uygulanabilir ve bu bölgelerin mukayeseli

---

İmparatorluğu fikri, çok farklı kökenler ve ideolojilerden gelen Avrupalıları aynı derecede heyecanlandırabilmektedir (Quinault, 1997: 320).

incelemeleri imparatorluk çalışmaları açısından çok yararlı olabilir. Tabii ki bu durumda *imperium* yerine başka terimler incelenecektir. Örneğin Çin tarihinde, *T'ien-hsia* (göğün altındaki her şey) kavramının tarihsel gelişimine bakılabilir. Çin'in tarihinin çok uzun bir emperyal tarihe sahip olduğu bilinmektedir. Bu tarihe uzun dönemli bir perspektiften değil de, kısa veya orta vadeli bakılırsa, Çin'in 20. yüzyıl tarihi bir komünizm tarihi olarak okunabilir; veya bugünkü Çin, kapitalizmin müstakbel hegemonu olarak da algılanabilir. Ancak bundan söz gelişi 200 yıl sonra, 20. yüzyıl "Çin komünizmi" ve 21. yüzyıl "Çin kapitalizmi", Çin'in binlerce yıllık emperyal bürokrasinin yeni bir Çin dünya imparatorluğu/düzeni yaratmak için denediği yöntemlerden sadece ikisi olarak da görülebilir.

İmparatorluk ve imparatorluk fikri, ister Avrupa'da, ister Yakın Doğu'da, isterse de Çin'de olsun, kapitalizmden çok daha eskidir ve uzun vadede kapitalizmden daha kalıcı olduğunu da gösterebilir.

Kaynakça

- Amin, Samir (1993), "The Ancient World-Systems versus the Modern Capitalist World-System," A.G. Frank ve B.K. Gills (eds.), *The World System; Five Hundred Years or Five Thousand?* (London: Routledge, 1993): 247-277.
- Armitage, David (1998), "Introduction," D. Armitage (ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (Aldershot: Ashgate, 1998): xvi-xxxiii.
- Armitage, David (2000) *The Ideological Origins of the British Empire* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Arrighi, Giovanni, (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (London: Verso).
- Austin, M.M. ve P. Vidal-Naquet (1977), *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction* (Berkeley: University of California Press).
- Badian, E. (1968), *Roman Imperialism in the Late Republic* (Ithaca: Cornell University Press).
- Barfield, Thomas J. (2001), "The Shadow Empires: Imperial State Formation Along Chinese-Nomad Frontier," Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (eds.), *Empires* (Cambridge: Cambridge University Press): 11-40.
- Barker, Ernest (1951), "The Conception of Empire," Cyril Bailey (ed.), *The Legacy of Rome* (Oxford: Clarendon Press): 45-89.
- Barkey, Karen (2008), *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Black, Jeremy (1997), "Gibbon and International Relations," R. McKitterick ve R. Quinault (eds.), *Edward Gibbon and Empire* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bosbach, Franz (1998), "The European Debate on Universal Monarchy," D. Armitage (ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (Aldershot: Ashgate): 81-98.
- Bloch, Marc (1971), *Feudal Society*, v. 2., L.A. Manyon (tr.) (Chicago: The University of Chicago Press).
- Bosbach, Franz (1998), "The European Debate on Universal Monarchy," D. Armitage (ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (Aldershot: Ashgate): 81-98.

- Braudel, Fernand (1979), *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).
- Brewer, Anthony (1990), *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey* (London: Routledge).
- Brunt, P. A. (1990), *Roman Imperial Themes* (Oxford: Clarendon Press).
- Cartledge, Paul (2002), "The Economy (Economies) of Ancient Greece," Walter Scheidel ve Sitta von Reden (eds.), *The Ancient Economy* (Edinburgh: Edinburgh University Press): 11-32.
- Dante, (1996), *De Monarchia*, P. Shaw (tr. & ed.) (Cambridge: Cambridge University Press).
- Diehl, Charles (1991), *Byzantium: Greatness and Decline* (New Brunswick: Rutgers University Press).
- Doyle, Michael W. (1986), *Empires* (Ithaca: Cornell University Press).
- Duby, Georges (1974), *The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century*, Howard B. Clarke (tr.) (Ithaca: Cornell University Press).
- Duverger, Maurice (1980), "Le Concept d'Empire", Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire* (Paris: Presses Universitaires de France): 5-23.
- Eckhardt, William (1995), "A Dialectical Evolutionary Theory of Civilizations, Empires, and Wars," Stephen Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems: Studying World Historical Change* (Walnut Creek: Altamira Press):75-94
- Edwards, Catharine (1999), "Introduction: Shadows and Fragments," Catherine Edwards (ed.), *Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture, 1789-1945* (Cambridge: Cambridge University Press): 1-18.
- Edwards, Catherine ve Woolf Greg (2003), "Cosmopolis: Rome as World City," C. Edwards/G. Woolf (eds.), *Rome the Cosmopolis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Eisenstadt, S. N. (1993), *The Political Systems of Empires* (New Brunswick: Transaction Publishers).
- Ferguson, Niall (2004), *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power* (New York: Basic Books).
- Fieldhouse, D.K. (1961), "'Imperialism': An Historiographical Revision," *The Economic History Review*, New Series, 14/2: 187-209.
- Finley, M. I. (1999), *The Ancient Economy* (Berkeley: University of California Press).
- Finley, M. I. (1978) "Empire in the Greco-Roman World," *Greece and Rome*, 2nd Series, Vol. 25/1: 1-15.
- Frank, A.G. ve B.K. Gills (eds.) (1993), *The World System; Five Hundred Years or Fove Thousand?* (London: Routledge).
- Folz, Robert (1969), *The Concept of Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, Sheila Ann Ogilvie (tr.) (London: Edward Arnold).
- Gerth, H.H. ve C. Wright Mills (ed. & tr.), (1958), *From Max Weber: Essays in Sociology* (New York: Oxford University Press).
- Godelier, Maurice (1977), "Politics as 'Infrastructure': An Antropologist's Thoughts on the Example of Classical Greece and the Notions of Relations of Production and Economic Determination," J. Friedman ve M.J. Rowlands (eds.), *The Evolution of Social Systems* (Duckworth): 14-18.
- Gurevich, Aron Ja. (1997), "The Merchant," J. Le Goff (ed.), *The Medieval World* (London: Parkgate Books): 243-283.
- Headley, John M. (1998), "The Habsburg World Empire and the Revival of Ghibellinism," D. Armitage (ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (Aldershot: Ashgate): 45-79.
- Hemleben, Sylvester John (1945), *Plans for World Peace through Six Centuries* (Chicago: The University of Chicago Press).

- Hingley, Richard (2005), *Globalizing Roman Culture; Unity, Diversity and Empire* (London: Routledge).
- Hobson, J.A. (1975), *Imperialism: A Study* (New York: Gordon Press).
- Howe, Stephen (2002), *Empire; a Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press).
- İbn Haldun (2005), *Mukaddime*, c. I, Süleyman Uludağ (haz.) (İstanbul: Dergâh Yayınları).
- Jenykins, Richard (1992), "The Legacy of Rome," R. Jenykins (ed), *The Legacy of Rome; a New Appraisal* (Oxford: Oxford University Press).
- Jones, A.H.M. (1974), *Studies in Ancient Economic and Administrative History*, P.A. Brunt (ed.), (Totawa: Rowman and Littlefield).
- Jordan, David P. (1976), "Edward Gibbon: The Historian of the Roman Empire," G.W. Bowersock et.al. (eds.), *Edward Gibbon and the Decline and Fall of the Roman Empire* (Cambridge: Harvard University Press).
- Kant, Immanuel (1939), *Perpetual Peace* (New York: Columbia University Press).
- Kautsky, John H. (1997), *The Politics of Aristocratic Empires* (New Brunswick: Transaction Publishers).
- Kautsky, Karl (1983), *Selected Political Writings*, Patrick Goode (ed. & tr.) (London: Macmillan).
- Koebner, Richard (1949), "The Concept of Economic Imperialism," *The Economic History Review*, New Series, 2/1: 1-29.
- Koebner, Richard (1961), *Empire* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Kula, Witold (1976), *An Economic Theory of the Feudal System: Towards a Model of the Polish Economy, 1500-1800*, Lawrence Garner (tr.) (London: NLB).
- Lal, Deepak (2004), *In Praise of Empires: Globalization and Order* (New York: Palgrave Macmillan).
- Landes, David S. (1961), "Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism," *The Journal of Economic History*, 21/4: 496-512.
- Larsen, Mogens Trolle (1979), "The Tradition of Empire in Mesopotamia," M.G. Larsen (ed.), *Power and Propaganda: a Symposium on Ancient Empires* (Copenhagen: Akademisk Forlag): 75-103.
- Le Goff, Jacques (1997), "Introduction: Medieval Man," in J. Le Goff (ed.), *The Medieval World* (London: Parkgate Books): 1-35.
- Lenin, V.I., (1975), *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (Peking: Foreign Languages Press).
- Lintott, Andrew (1981), "What was the 'Imperium Romanum'?", *Greece & Rome*, 2nd Series, 28/1: 53-67.
- Losemann, Volker (1999), "The Nazi Concept of Rome," Catherine Edwards (ed.), *Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture, 1789-1945* (Cambridge: Cambridge University Press): 221-235.
- Love, John (1986), "Max Weber and the Theory of Ancient Capitalism," *History and Theory*, 25/1: 152-172.
- Luxemburg, Rosa (2003), *The Accumulation of Capital*, Agnes Schwarzschild (tr.) (London: Routledge).
- Mann, Michael (1986), *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Mann, Michael (2003), *Incoherent Empire* (London: Verso).
- Meikle, Scott (2002), "Modernism, Economics and the Ancient Economy," Walter Scheidel/Sitta von Reden (eds.), *The Ancient Economy* (Edinburgh: Edinburgh University Press): 233-250.

- Momigliano, A.D. (1994), *Studies on Modern Scholarship*, G.W. Bowersock/T.J. Cornell (eds. & tr.), (Berkeley, University of California Press).
- Mommsen, Theodor E. (1951), "St. Augustine and the Christian Idea of Progress: The Background of the City of God," *Journal of the History of Ideas*, 12/3: 346-374.
- Mommsen, Wolfgang J. (1982), *Theories of Imperialism*, P.S. Falla (tr.) (Chicago: Chicago University Press).
- Moreland, John (2001), "The Carolingian Empire: Rome Reborn?," Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (eds.), *Empires* (Cambridge: Cambridge University Press): 392-418.
- Motyl, Alexander J. (2001), *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires* (New York: Columbia University Press).
- Morris, Ian (1999), "Foreword," M. I. Finley, *The Ancient Economy* (Berkeley: University of California Press).
- Motyl, Alexander J. (2001), *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires* (New York: Columbia University Press).
- Muldoon, James (1999), *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800* (London: Macmillan).
- Ostrogorsky, George (1967), "The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order," S.N. Eisenstadt (ed.), *The Decline of Empires* (New Jersey: Prentice-Hall): 21-30.
- Pagden, Anthony (1995), *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France c. 1500 - c. 1800* (New Haven: Yale University Press).
- Pearson, Harry W. (1971), "The Secular Debate on Economic Primitivism," Karl Polanyi et. al. (eds.), *Trade and Market in Early Empires: Economies in History and Theory* (Chicago: A Gateway Edition): 3-11.
- Polanyi, Karl (1971), *Primitive, Archaic, and Modern Economies*, George Dalton (ed.), (Boston: Beacon Press).
- Polanyi, Karl (2001), *The Great Transformation; the Political and Economic Origins of our Time* (Boston: Beacon Press, 2001).
- Polanyi, Karl, (1977), "The Economic Fallacy," *Review*, 1/1: 10-18.
- Richardson, J. S. (1991), "Imperium Romanum: Empire and the Language of Power," *The Journal of Roman Studies*, 81: 1-9.
- Richard, Carl J. (1994), *The Founders and the Classics: Greece, Rome, and the American Enlightenment* (Cambridge: Harvard University Press).
- Robertson, John (1997), "Gibbon's Roman Empire as a Universal Monarchy: the Decline and Fall and the Imperial Idea in Early Modern Europe," R. Mckitterick ve R. Quinault (eds.), *Edward Gibbon and Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Robertson, John (1998), "Empire and Union: Two Concepts of the Early Modern European Political Order," D. Armitage (ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (Aldershot: Ashgate): 11-44.
- Robinson, Ronald ve John Gallagher (1981), *Africa and the Victorians; the Official Mind of Imperialism* (London: The Macmillan Press)
- Rostovtzeff, M. (1936), "The Hellenistic World and its Economic Development," *The American Historical Review*, 41/2: 231-252.
- Runciman, W. G. (1983), "Capitalism without Classes: the Case of Classical Rome," *The British Journal of Sociology*, 34/2: 157-181.
- Saller, Richard (2002), "Framing the Debate over Growth in the Ancient Economy," Walter Scheidel/Sitta von Reden (eds.), *The Ancient Economy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002).

- Schuman, Frederick L. (1941), *International Politics; The Western State System in Transition* (New York, McGraw-Hill).
- Schumpeter, Joseph (1955), *Imperialism and Social Classes* (New York: Meridian Books).
- Schurmann, Franz (1974), *The Logic of World Power; an Inquiry into the Origins, Currents, and Contradictions of World Politics* (New York: Pantheon Books).
- Sherwin-White, A.N. (1957), "Caesar as an Imperialist," *Greece & Rome*, 2nd ser., 6/1: 36-45.
- Skinner, Quentin (1978), *The Foundations of Modern Political Thought, V. 1: The Renaissance* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Quigley, Carroll (1979), *The Evolution of Civilizations; an Introduction to Historical Analysis* (Indianapolis: Liberty Fund).
- Quinault, Roland (1997), "Winston Churchill and Gibbon," R. Mckitterick ve R. Quinault (eds.), *Edward Gibbon and Empire* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Steel, Ronald (1967), *Pax Americana* (New York: The Viking Press).
- Stone, Marla (1999), "A Flexible Rome: Fascism and the Cult of Romanita," Catherine Edwards (ed.), *Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture, 1789-1945* (Cambridge: Cambridge University Press): 205-220.
- Tandy, W. David ve Walter C. Neale, (1994), "Karl Polanyi's Distinctive Approach to Social Analysis and the Case of Ancient Greece: Ideas, Criticisms, Consequences," Colin A.M. Duncan ve David Tandy (eds.), *From Political Economy to Anthropology: Situating Economic Life in Past Societies* (Montreal: Black Rose Books): 9-33.
- Toynbee, Arnold (1957), *A Study of History*, v. 2, D.D. Somerwell (abr.) (New York: Oxford University Press).
- Veyne, Paul (1980), "L'Empire Romain," Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire* (Paris: Presses Universitaires de France): 121-130.
- Vidal-Naquet, Pierre (1995), *Politics Ancient and Modern*, Janet Lloyd (tr.), (Cambridge: Polity Press).
- Wallerstein, Immanuel (1984), *The Politics of the World-Economy; the States, the Movements and the Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Weber, Max (2002), *The Protestant Ethic and the 'Spirit' of Capitalism*, ed. and trans. by P. Baehr and G. Wells (New York: Penguin Books).
- Wesson, Robert G. (1967), *The Imperial Order* (Berkeley: University of California Press).
- Westermann, W. L. (1915), "The Economic Basis of the Decline of Ancient Culture," *American Historical Review*, 20/4: 723-743.
- Werner, Karl Ferdinand (1980), "L'Empire Carolingien et le Saint Empire," Maurice Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire* (Paris: Presses Universitaires de France): 151-202.
- Wickham, Chris (1984), "The Other Transition: From the Ancient World to Feudalism," *Past and Present*, 103: 3-36.
- Woolf, Greg (1990), "World-Systems Analysis and the Roman Empire," *Journal of Roman Archeology*, 3: 44-58.
- Woolf, Greg (2001), "Inventing Empire in Ancient Rome," Susan E. Alcock, Terence N. D'Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli (eds.), *Empires* (Cambridge: Cambridge University Press): 311-322.